

Descartes Felsefesinde Zihin ve Yöntem: Kartezyen Argümanlar ^[*]

Mind and Method in Descartes' Philosophy: Cartesian Arguments

İLYAS ALTUNER

Iğdır University

Received: 06.05.2018 | Accepted: 14.06.2018

Abstract: It has been developed by Descartes the severe first theory of the mind in philosophy after the relation between mind and idea in Plato's philosophy and the form-matter dichotomy or the distinction between actuality and entelechy in Aristotle's theory of the soul. Descartes has approached the mental substance as apart from the bodily and has told that the origin of whole truth knowledge could be made by notions from which arise direct perceptions of the mind. Eventually, he has been obliged to the body seeing as machine and afterward this conception of him has been criticized on metaphor the ghost in the machine. In this paper, we try to mention Descartes' understanding of the concept of the mind and his thoughts about the mind on methodical function. As you can see, Descartes has a dogmatic understanding of the mind. What drives him to this understanding is the view that the innate ideas placed by God are the unique truths that constitute the strongest foundations for human knowledge. To achieve knowledge, these principles have to be obtained directly, that is, be clear and distinct, and this can be achieved through intuition and deduction.

Keywords: Mind, method, concept, definition, innate ideas, intuition, deduction.

© Altuner, İ. (2018). Descartes Felsefesinde Zihin ve Yöntem: Kartezyen Argümanlar. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 8 (1), 33-44.

Giriş

Descartes (1596-1650) için, felsefe yapmak, bütün diğer bilimlerin önünde gelir ve onlardan daha üstündür. Felsefe yapmak, en az gözü kör olmaktan kurtulmak kadar önemlidir (CSM I 180, P Pref).¹ Descartes, Peder Dinet'ye yazdığı mektupta, yapayalnız durumda olduğu sırada insanın felsefe üzerine düşünürken ve sırf kişisel olarak araştırma yaparken, felsefenin her şeyi kuşatmasından bahseder (CSM II 390, L). Bu amaçla felsefe yapmak ve ona başlarken de bir yöntem belirlemek zorunludur. Descartes, *İkinci Yanıtlar*'ın sonunda kendi felsefi sisteminde kullandığı birtakım kavramları (notio) açıklığa kavuşturmuş, onları hangi anlamlarda kullandığını göstermiştir. Şimdi onları çalışmamızın hemen başında dile getirmek, Descartes felsefesinde zihinlerin nasıl çalıştığını anlamak açısından verimli olacaktır. Çünkü zihinsel olanın belirtisi düşünceyle açığa çıkar ve kavramlar bu düşünsel olanın ifadesiyle biçimlenir. Descartes elbette bu tanımlamalardan hareketle belli şeyleri kanıtlamaya girişir. Ancak biz burada kanıtlamaları bir kenara bırakarak filozofun kavramlara ne gibi anlamlar yüklediğine, yani onları nasıl tanımladığına bakacağız.

1. Kavramlar ve Tanımlar

Burada Descartes'ın *düşünce* (cogitatio), *ide* (idea), *töz* (substantia), *zihin* (mens) gibi kavramları açıkladığını görüyoruz. Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, *düşünce* ile *idenin* birbirinden bağımsız ve farklı anlamlarda olduğudur. İde arı zihnin bir ürünü iken, düşünce yalnızca zihinsel bir edim olmakla kalmaz, aynı zamanda zihinden etkilenen biçimsel durumlarda, yani *imgelem* (imaginatio) ve *duyum* (sensus) hallerinde

¹ Descartes, R. (1999). *The Philosophical Writings of Descartes*. (Trans. J. Cottingham & R. Stoothoff & D. Murdoch [& A. Kenny]). 3 vols. Cambridge: Cambridge University Press. Çalışmada Descartes için temel kaynak olarak kullanılacak olan bu toplu eserler, meşhur olduğu şekliyle çevirmenlerinin soyadlarına göre ilk iki cildi CSM ve Anthony Kenny'nin de katıldığı üçüncü cildi CSMK olarak gösterilecek ve yanlarına cilt ve sayfa numaraları eklenecektir. Ayrıca eserlerin adları kısaltılmış şekliyle verilirken, bölüm ve varsa paragraf numaraları gösterilerek okuyucuya kolaylık sağlanacaktır. Ayrıca, Descartes'ın eserlerinin Haldane & Ross (1955), Smith (1958), Anscombe & Geach (1971) ve Arriew (2000) tarafından yapılan toplu çevirilerine de yer yer göz atılmıştır. Filozofun Latince ve Fransızca olan ya da Fransızcaya çevrilen tüm eserleri Adam & Tannery (1897-1913) tarafından 12 cilt olarak yayınlanmıştır ve AT kısaltmasıyla meşhurdur. Makalede kullanılan eserlerin kısaltmaları şu şekildedir: B: *Conversation with Burman*; C: *Comments on a Certain Broadsheet*; D: *Discours on the Method*; L: *Letter to Father Dinet*; M: *Meditations on First Philosophy*; P: *Principles of Philosophy*; R: *Rules for the Direction of the Mind*; S: *Reply to Second Objections*.

de kendini gösterir.² Descartes tanımları verirken, cisimsel düşüncelerle (phantasia materialis) oluşturulan, başka bir deyişle beyin (cerebrum) tarafından çizilmiş olanları ide olarak adlandırmaz. Bunun yanında *irade* (voluntas), *zekâ* (intellectus), imgelem ve duyuların işlemlerinin düşünce olarak adlandırıldığını görürüz.

Düşünce adını, hakkında doğrudan bilgi sahibi olduğumuz ölçüde bizde bulunan her şey diye kullanıyorum.

İde adından, düşüncenin tek tek biçiminin kastedilmiş olduğunu anlıyorum, ki bunların dolaysız algısı, düşüncelerin farkında olmamızı sağlar.

Töz adı, tıpkı öznede olduğu gibi içinde her şeyin dolaysızca bulunduğu, ya da kavradığımız herhangi bir şeyin, yani bizde gerçek bir idesi bulunan herhangi bir özgülüğün (proprietas), niteliğin (qualitas) veya özniteliğin (attributum) onun aracılığıyla varolduğu şeyi ifade eder.

Zihin, düşüncenin dolaysızca içinde bulunduğu töze denir. Burada, ruhun (spiritus) birden çok anlama gelip sıkça cisimsel şeyler için kullanılmasından dolayı, ruh yerine daha çok zihin terimini kullanıyorum (CSM II 113-4, S 2).

Bir idenin nesnel gerçekliğinden (realitatis objectiva), ideyle tasarımı-
lanan şeyin kendiliğini (entitas) ya da varlığını (ens) anlamak gerekir. Çünkü idelerin nesnelere olduğu kavranılan her şey nesnel olarak ya da tasarım aracılığıyla idelerin kendi içlerinde bulunurlar. Aynı şeyler kendi kendilerinde kavranılan şekliyle bulduklarında, onların, idelerin nesnelere (objectus) biçimsel (formalis) olarak varoldukları söylenir (CSM II 114, S 2). İdelere ilişkin kullanım hakkında şunu da belirtmekte yarar var: Descartes *idea* sözcüğü ile hem yalnızca zihinsel, saf olan düşüncüyü hem de günlük dildeki kullanımına uygun olarak tasarımı ifade eder. Ayrıca bu ayrımın gerçekte Latince'den kaynaklandığını söylemek gerekir.

Bunlara ek olarak söylenmesi gereken diğer bir husus, ruh ve zihin kavramlarının kullanış tarzında göreceğimiz değişimdir. Hıristiyan düşüncesinde ve özellikle Augustinus'ta çok özel bir öneme sahip olan ruh kavramı ve ruhun ölümsüzlüğü konusu, Descartes tarafından başlangıçta kullanılmış, ancak sonraları yavaş yavaş terk edilmiştir. Burada Des-

² Port-Royal mantığına bağlı Kartezyen düşünürlerin de doğası ve kaynağına göre idelerden bahsederken *idea* sözcüğüne Descartes gibi anlam yüklediklerini görürüz: “*Idea* sözcüğü öylesine açıktır ki, başkaları tarafından açıklanamazlar, çünkü hiçbir sözcük onun kadar açık ve yalın değildir.” Arnauld & Nicole, 2003: 25.

cartes felsefesinin fiziksel olana temel bulma çabasında metafizik kuşkuya sarılması gibi, can ruhlarına indirgenecek bedensel hareketin doğması için de ruha gereksinimi olmuştur. Çünkü ruh terimi, önce ölümsüz bir varlık olarak *ruh*, sonra zihin yahut *düşünen şey* ile eş anlamlı kullanılan *rasyonel ruh* ve en sonunda sınırlarla aynı anlamda kullanılan *can ruhları* gibi kategorilere girmiştir. Descartes rasyonel ruhla can ruhlarını ayırarak, düşünmeyi zihnin yerine geçen rasyonel ruha yükseltmiş ve hareketi de can ruhlarına indirgemıştır (Altuner, 2013: 63-5).

2. Doğuştan İlkeler Kuramı

Descartes, insanın dünyada bulunan, yani varolan her şeyin ilk ilkelelerini ya da ilk nedenlerini (prima principia/causa) ruhta ya da zihinde bulunan belli gerçeklik tohumlarından farklı bir kaynaktan türetmediğinden, sırf Tanrının bu ilke ve nedenleri doğuştan buraya koymuş olduğundan bahseder (CSM I 143-4, D 6). Duyuların insana verdiği bilgiler bir yana bırakılarak doğrudan zihinsel bilgiye, ruha, akla, zekâyâ dönmek gerekir. Çünkü bilinebilecek olan şeylerin tohumları olarak kavram ve düşünceler yalnızca zihinde doğal olarak verilmiş bulunurlar (CSM I 224, P 2.3).

Bu tür pasajlar kaçınılmaz olarak, Descartes'a göre, metafizik ve fiziğin insan zihnine Tanrı tarafından yerleştirilmiş bir dizi doğuştan idenin (idea innatae) mantıksal tündengelimi yoluyla kurulabileceğini düşündürür. Tüm açık ve seçik ideler doğuştandır ve tüm bilimsel bilgiler de doğuştan ideler aracılığıyla elde edilen bilgilerdir. Regius'un, zihnin hiçbir doğuştan ide ya da aksiyoma gereksinim içinde olmadığı, düşünme yetisinin kendi süreçlerini açıklamak için bütünüyle yeterli olduğu yönündeki karşı çıkışına Descartes'ın verdiği yanıt şöyledir: "Hiçbir zaman zihnin herhangi bir yolla onun düşünme yeteneğinden ayrı olan doğuştan idelere gerek duyduğunu yazmadım ya da böyle görünmedim" (CSM I 303, C).

Diğer düşüncelerin içeriklerinden farklı oldukları için zihnin yatkın olduğu düşüncelere, yani zihin içeriklerine ya da idelere *doğuştan* denebileceğini öne süren Descartes, bunu aile örneği ile açıklamaya çalışır. Belli alışkanlıklardan dolayı kimi hastalıkların belli ailelerde doğuştan, genetik oldukları söylenir. Oysa bu tür söylemler, bebeklerin bu hastalıklara annelerinin rahimlerindeyken yakalandıkları için değil, bunlara yakalanmak için belli bir eğilim ve yatkınlıklarının bulunduğunu ve bu yatkınlıkla doğ-

duklarını belirtmek için söylenir (CSM I 303-4, C). Başka bir deyişle, bir düşünme yetisine sahibizdir ve bu yeti, doğuştan yapısına bağlı olarak, şeyleri belli yollarla kavrar. Descartes, aynı şeye eşit olan şeylerin birbirleri ile eşit oldukları biçimindeki genel ilkedен söz eder ve eğer bu sonuncular tikel (particularis) ve de birinciler tümel (universalis) iseler, kendisini eleştirenlerden bu idenin cisimlerin devinimlerinden nasıl türetilebileceğini göstermelerini ister (CSM I 304, C).

Bu tür anlatımlar, Descartes için doğuştan idelerin gerçekte düşünme yetisinden ayrı olmayan *a priori* düşünce biçimleri olduklarını ifade etmektedir. Yukarıda sözü edilen türde aksiyomlar, zihinde en baştan düşünce nesnelere olarak bulunmazlar, ama bunlar zihnin doğuştan yapısı nedeniyle bu yollarda düşünüyor olması anlamında, gizli olarak bulunurlar. Descartes'ın kuramı böylece belli bir düzeye dek Kant'ın *a priori* kuramının bir öncelenişini oluşturacaktır. Burada şu önemli ayrımı dile getirmemiz gerekir: Descartes, Kant'ın aksine *a priori* düşünce biçimlerinin yalnızca duyu deneyimi (experimentum) alanında uygulanabilir olduklarını söylemez ve gerçekte bunu kabul etmez.

İlkeler'de Descartes, yoktan bir şeyin yapılmadığı düşünüldüğünde, bu düşüncenin varolan bir şey ya da zaten varolan bir şeyin özelliği olduğunun sanılmamasını, yoktan bir şeyin varlığa çıkamayacağını belirterek, düşüncenin kendisinin zihinde bulunan kavram ya da ilke adı verilen ben-gi gerçeklik olduğunu dile getirir (CSM I 209, P 1.49). Düşüncenin zihinsel bir içerik olarak zihinde bulunmasının yanında, onun doğuştan bir kavram olduğunu, zihnin kavramının düşünce olduğunu görürüz. Yine de açıktır ki Descartes doğuştan ideleri düşünce biçimleriyle ya da kavram kalıplarıyla sınırlamaz. Çünkü tüm açık ve seçik kavramlardan, başka deyişle idelerden, doğuştan ideler olarak söz eder. Böyle ideler aslında bebeğin zihninde tam anlamıyla gelişmiş ideler olarak bulunmaları anlamında doğuştan değildirler. Ama bir bakıma zihin onları bir tür deneyimin yarattığı vesile üzerine kendi gizliliklerinden türetir, bunları duyuusal deneyimden türetmez.

Şu bir gerçek ki, Descartes asla bir görgücü değildir, ama duyu deneyimi onun belirttiği idelerin oluşumuna neden olan durumu sağlayabilir. Bu açık ve seçik ideler *dışsal idelerden*, duyuusal deneyim tarafından yaratılan *karişik ideler* ile *yapay idelerden* ve imgelemin kurgularından bütünüyle

ayrıdır. Bunlar zihnin kendi iç gizliliklerini edimselleştirmesinin örnekleridir. Descartes'ın doğuştan idelerin doğasının ve türeyişlerinin açık ve olumlu bir açıklamasını sunduğunu ileri sürebilmek güçtür. Ama en azından şu bir gerçek ki, açık ve seçik idelerle dışsal ve yapay ideler arasında bir ayırım yapmış olması bakımından, açık ve seçik kavramları, açık ve seçik ideleri kendilerinde doğuştan, yani zihne Tanrı tarafından yerleştirilmiş olarak görme taraftarıdır.

Bu doğuştan ideler kuramı, açıktır ki Descartes'ın yalnızca metafizik anlayışı ile değil, aynı zamanda fizik anlayışı ile ilgilidir. Yalın (simplex) doğalara ilişkin açık ve seçik kavramlarımız doğuştandır ve fizikteki tümel sağlam ilke ve yasalara ilişkin bilgimiz de böyledir. Bunlar duyu deneyiminden türetilemezler, çünkü bu bize tümeleri değil de tikelleri verir. Görüldüğü gibi deneyim, zihnin bir bakıma kendi gizliliklerinden çıkardığı ideleri tanınmasını sağlayan durumu ortaya koyar. Dahası, deneyim aracılığı ile idelerimize karşılık gelen dışsal nesnelere olduklarını biliriz. Doğrulamayı deney insan zihninin sınırları yüzünden fizikte bir rol oynar, ancak tümdengelsel bir sistem ideal olarak kalır ve bu açıdan görgül önyargıların bize gerçek bilimsel bilgiyi sundukları söylenemez.

İdelerimizde deneyimi gösteren durumlar dışında zihin ya da düşünme yetisinde doğuştan olmayan hiçbir şey yoktur. Örneğin, şimdi kafamızda bulunan şu ya da bu idenin belli bir dışsal şeye bağlı olduğu yargısında bulunmamız olgusu, bu dışsal şeylerin idelerinin kendilerini duyu deneyimleri yoluyla zihne iletmiş olmalarına değil, ama doğuştan bir yeti aracılığıyla, şu zamanda değil ama bu zamanda, zihne bu ideleri oluşturma vesilesini vermiş olan bir şeyi iletmiş olmalarına dayanır (CSM I 304, C).

Son olarak, doğuştan düşüncelerin kaynağı olarak Tanrının gösterildiğini söylememiz yerinde olur. Descartes'a göre, Tanrının doğaya koyduğu yasalar öylesine mükemmellik içinde işlemeye devam eder ki (CSM I 131, D 5), tüm bu yetkinliğin kaynağının yetkin olmayan insan unsurunda aranması yanlış bir düşüncedir. Descartes bu konuda *damga uslamlaması* denen metaforu ortaya atar (CSM II 28, M 3). İnsan zihnindeki açık ve seçik idelerin Tanrının yerleştirmesi sonucunda hatırlanabildiğini, çünkü Tanrının varlığı oluştururken kendi düşüncesini insan zihnine damgaladığını ve bütün diğer doğuştan idelerin bilinmesinin Tanrı idesinin bilinmesine bağlı olduğunu söyler. Dolayısıyla insanın kendi benliğinin bilgisine

erişmesiyle Tanrı düşüncesine ulaşması arasında bir bağıntı vardır. Benliğin kavranması, insanı zorunlu olarak o benliğin yapıcısına götürecektir.³

3. Zihnin Yöntemli İşleyişi

Descartes felsefesi, zihinsel edimlerin yöntemli işleyişini temele alarak yola koyulur. Çünkü zihnin yönetimi belli kurallar üzerine oturtularak bir düzen sağlanmadıkça, zihinsel ve akılsal işleyişin ne denli düzensiz, girift hatta yanlış olacağı kolayca tahmin edilen bir şeydir. Bu nedenle incelemelerin amacı, zihnin sağlam ve doğru yargılara ulaşmasını sağlayacak bir yönetim belirlemek olmalıdır (CSM I 9, R 1).⁴ Bunu sağlayan temel kurallar ancak *açık ve seçik* (clarus et distinctus) olma ile *sezgi* (intuitus) ve *tümdengelim* (deductio) yoluyla ortaya konabilir.

3.1. Zihnin Açık ve Seçik Algıları

Aslında açıklık ve seçiklik, meditasyona giren filozofun sonuçta doğru olanın ne olduğuna ilişkin zihinsel sorgusundan dolayı ortaya çıkan bir durum olmasına karşın, zihnin yönetimi için konulan kuralların başına eklenmesi dolayısıyla daha en başta söz edilmesi gereken bir öneme sahiptir. Zira açık ve seçik şeyler, zihnimizin dolaysız algısı sonucu bize görünür olurlar. Algı terimi Descartes tarafından günümüzde anlaşılan ve görgücü filozoflarca ifade edilen şekliyle duyuma ait bir kavram değil, aksine zihne ait bir görme, yani *zihnin doğal ışığı* ile açık ve seçik olarak kavrama anlamında kullanılır. Bu konuda *Üçüncü Düşünce*'de "Bütünüyle açık ve seçik olarak algıladığım her şeyin gerçek olduğunu genel bir kural olarak bildirebilirim." ifadesi örnek verilebilir (CSM II 24, M 3).

Yöntem Üzerine Söylem'de Descartes, mantığın zihinsel ilkelerinin yerine dört ilke koyarak bunların kadim mantık kurallarından daha pratik ve bilimsel olduğu, en azından kendisi için geçerli olduğu görüşündedir ve bu ilkelerden vazgeçmesinin mümkün olmadığını söyler. Bu dört ilke *açık ve seçik olma*, *çözümleme* (analysis), *birleştirme* (syntesis) ve *sayma* (numeratio)

³ Descartes'ın inançla ilgili sarsılmaz tutumunun günümüzdeki yapay zekâ sorunuyla sarsıldığını söylemek yerinde olacaktır. Yapay zekâ robotlarının inanca dair tutumlarının insan zihnindeki doğuştan ideleri tartışmaya açacağı kesindir. Bkz. Çevik, 2017: 78.

⁴ Latince *Regulae ad Directionem Ingenii* adıyla kaleme alınan eserde geçen *ingenium* kavramı, aslında *doğuştan gelen akıl* ya da *fitriyat* anlamlarına gelir ki, çalışmamızda kabaca *zihin* olarak ifade edilecektir. İngilizce çevirilerde *doğal akıl* ve *zihin* olarak geçen sözcükten, Türkçe çevirilerde de *akıl* ve *anlık* diye söz edilmiştir. "İmgelemde yeni ideler oluşturduğu veya zaten oluşmuş olanlara yöneldiği zaman, haklı olarak ona *ingenium* denir." CSM I 42, R 12.

yöntemleridir ki, ilki diğerlerini hem önceler hem de onlara geçişi mümkün kılar (CSM I 120, D 2).

Descartes aslında mantıkçılardan çok geometricilerin kanıtlamalarına hayrandır ve matematikle gerçekliği aynılaştıran bir tutum içinde bulunmaktadır. Aritmetiğin terimlerini geometriye uygulayarak apaçık bir bilgi elde edileceğini ve bunu da apaçıklığın büyük hatırı için gerçekleştirmekten çekinmediğini belirtir (1954: 5). Zihinde öğrenme isteğini uyandıran bu matematik aşkı, onun doğru ve geçerli olan argümanları olası ve yanlış olanlardan ayırmayı yalnızca matematiğin verileriyle elde edilebileceğine inanmasından kaynaklanır. Çünkü matematik söz konusu olunca, olası argümanlara dayanan kişi yanılır ve saçma sonuçlara gider (CSMK 352, B).

Hem tümevarım (inductio) hem de sayım yöntemi tümdengelimle bağlı olarak ortaya çıkar. Tümdengelimle elde edilen zihinsel veriler tek tek parçalarına ayrılarak bir çözümlemeye tabi tutulduktan sonra yine bir bireşim işine girilir ve elde edilen veriler sayımla gözden geçirilerek herhangi bir zihinsel işlevin atlanmasına yer verilmemeye çalışılır. Bütün bu eylemlerin ana merkezinde sezgi durmakta, yani sezgi tüm bu işlemler arasında bir geçişliliği sağlamaktadır (CSM I 120, R 5). *İlkeler*'de açık ve seçik olmanın tanımı şu şekilde yapılmaya çalışılmıştır: "Dikkatli bir zihne belirgin olarak kendini sunan algıya açık diyorum. (...) Diğer bütün algılardan belirgin ve ayrı olup kendisinde açıkça görünen dışında bir şey bulunmayan algıya seçik diyorum" (CSM I 207-8, P 1.45).

Açıklık ve seçiklik, kavramın doğasını oluşturan şeydir. Bir kavramda kavramın kendisinden başka bilinecek hiçbir şey yoktur. Bu yalın önerme, zihni bulanıklaştırıp salt (absolutus) rasyonel olanın bilinmesini engelleyen ampirik tarzda olmayacak kadar açıktır. Doğal aklın (ratione naturalis) kavramları yalın olmak durumundadır, yani yalınlık aklın doğal durumunda, Descartes'ın kullandığı gibi söylersek *ingenium*da ortaya çıkar. Burada temel felsefi sorun kavramların tanımlanmasına değil, birbirleri ile olan ilişkilerine bağlı olarak gelişir. Sırf bir kavram tanımlaması yapmak, kıta felsefesi dediğimiz akılcılığın (rationalismus) bir uğraşısı olmaktan çok, Anglo-Sakson felsefenin, yani görgücülüğün (empiricismus) uğraşısıdır. Gerçek olmak, var olmak hiç kuşkusuz zihinsel anlamda açık ve seçik olmaktır. Açık ve seçik olmak, zihnin doğal işleyişinin sonucu olarak ortaya çıkmak olduğu için, bu denli doğal bir eylemin ürünü olan kavramları

anlamak kadar kolay bir şey olmadığı gibi, hiçbir bilgi de bu denli doğru ve sağlam olamaz. Lacombe'a göre apaçıklık, düşünce içeriğinin bir özelliği ise, açıklık da düşüncenin zihne bu nesnel içeriği sunan bir özelliğidir ve düşüncenin seçikliğine, açıklığını ileri sürmekle varılır (1943: 26).

Açık ve seçik olma, mantıksal bir duruma ait olmayıp bilincin (conscientia) bizzat kendisine aittir ve kanıtlanma zincirinin bir halkası değildir. Çünkü açıklık ve seçiklik zaten kanıtlanmaya gereksinimi olmayan, kanıtlamanın ötesinde bir gerçekliğe sahip olan varlık dünyasına ait kavramdır. Bu kavram, zihinsel sezginin (mentis intuitu) ya da doğal ışığın (lumen naturalis) bir göstergesi, doğal ışık yoluyla kavranabilen kavramların en önemli bir sıfatıdır ki, aslında kavramdan çok bir olmak hali, bir gerçeklik durumudur. Açık ve seçik şeylerin hiçbir şeye gereksinim olmadan kavranabilmeleri de zaten sözcüğün kendi doğasından ileri gelmektedir. Bu açıklık, açık ve seçik olmayan kavramları kendiliğinden kuşkuya düşürecek denli yalındır. Bu yüzden açık ve seçik olmayan şeyler üzerine yargıda bulunmamak gerekecektir ki, bu açık ve seçik olmayan şeyler arasında imgelem ve duyu algıları da bulunmaktadır. Öyle ki, zihinsel töz olmaksızın bunların anlaşılabilmesine imkân yoktur (CSM II 54, M 6).

3.2. Zihinsel Sezgi ve Çıkarım

Açık ve seçik olan bilgilerin zihnin arı doğasına ait kavramlardan çıktıklarını, başka bir deyişle a priori olarak doğuştan geldiklerini söylemek ne derece doğruysa, bu bilgileri ortaya çıkarmak için sezgi ve tümdengelim kullanılması gerektiği de o derece doğrudur. Bilgilerimiz sezgi sayesinde açık ve seçik olarak görünür olurlar (CSM I 13, R 3). Sezgi zihnin en yalın doğruları ortaya koyan işlevi olarak bize ilksel bilgilerimizi (prima scientia) sağlar. Sezgi bir anda olup biter, bu yönüyle tamamen kuşkunun dışında bir yapıya sahiptir. Onunla elde edilen doğrular, hiçbir bilgiye gereksinim duymayacak kadar açık ve seçiktir. Descartes, sezgiden anladığı şeyi şöyle ifade eder:

Sezgiden, duyuların belirsiz ifadesi veya imgelemin yanlış birleşiminden doğan yanıltıcı yargıları değil, arı ve dikkatli bir aklın (intellectus) anladığımız şeyler üzerinde geride hiçbir kuşkuya (dubitatio) yer bırakmayacak denli kolay ve seçik olan kavramını (conceptus) anlıyorum. Yine aynı şekilde, aklın ışığından doğan sezgi, arı ve dikkatli bir zihnin kuşku duyulamaz kavramı olup tümdengelim yalınlığından daha büyük ve daha kesindir (CSM I 14, R 3).

Sezgi, kavramın bilince çıkışı, yani özerk bir kavram üretimidir. Çı-karsama da sezgiden başka bir yolla olmayacak ve sezgi sayesinde bir an-lama kavuşacaktır. Zihinsel sezgi hem yalın doğalara hem de aralarındaki zorunlu bağıntıların bilgisine uzanır (CSM I 48, R 12). Bir kavram herhan-gi bir kavramı değil de belirli bir kavramı, dolaysızca bir birliktelik içinde bulunduğu kendi karşıtını gösterir. Kavram ancak kendi karşıtı ile birlik içinde olduğu sürece bir çıkarsama olanaklı olacaktır. Bu noktada analizin aslında karşıtların bireşiminin bir çözümlemesi olduğunu görmek hiç de güç değildir. Yani çözümleme, öncelikle bir bireşim olmaksızın yapılamaz ve analizin bir bireşim tarafından kesinlikle içerilmiş olması gerekir.

Sezgideki apaçıklık ve kesinlik, yalnızca yargılar ve açıklamalar için değil, ayrıca her türlü akıl yürütme (discursus) süreci için de gereklidir (CSM I 14-5, R 3). Aslında sezgi, hiçbir akıl yürütme gereksinimi olmaksızın gerçekliği kavrama yetisidir. Fakat bu her zaman mümkün olacak bir durum değildir. Sezgiyle elde edilen bilgiler en doğru ve en sağlam bilgiler olmasına rağmen, kimi zaman doğrudan doğruya ortaya çıkmazlar. Descartes, bunun için ikinci bir edim olarak *bilme edimi* dediği çıkarımı, yani tümdengelimini kullanır. Descartes'ın tümdengelimle kastettiği şey Aristoteles'in bireysel tözlerden elde ettiği tümellikten hareketle ortaya koyduğu tümdengelimden farklıdır. Descartes'ın tümdengelimsel yöntemi sezgiyle iç içe olan ve sezgisel bilgilerin, yani doğuştan açık ve seçik olan idelerin izini sürerek elde edilen bir bilme edimidir.

Sonuç

Bir zincirin ilk halkasına bakıldığında, onun tüm halkalarını ve bu halkaları birleştiren bağı bir bakışta sezgiyle kavramak mümkün olmadığı hâlde, onun böyle olduğunu bilmekteyiz. Bu da zihinsel bir edim olan tümdengelim sayesinde olur. Tümdengelimde bir tür devinim ya da birinden diğerine geçme varken, sezgide durum böyle değildir. Ayrıca tümdengelim, sezgi gibi edimsel (actualis) bir açıklığa gerek duymaz, kesinliğini daha çok bellekten (memoria) alır. İşte bu olgularla (realitas), zihinsel sezgi, tümdengelimden ayrılır (CSM I 15, R3).

İlk ilkelerin dolaysız sonucu olan önermeler, sezgi ya da tümdengelim yoluyla bilinebilir olduğu hâlde, ilk ilkelerin kendisi yalnızca sezgiyle bilinebilir, bunların uzak sonuçlarına ise yalnızca tümdengelimle ulaşılabilir.

Bilime götüren en güvenilir yol, Descartes açısından, bu ikisinden başkası değildir; bilgi için daha fazlasına gerek yoktur. Bunlar, Tanrısal esin olan şeylere inanmaya engel de değildir. Çünkü Descartes'a göre inanç (fides), aklın (spiritus) değil bizzat iradenin edimidir. İnancın zihin içinde yeri varsa, bu iki yoldan biriyle olmalıdır (CSM I 15, R 3).

Doğal ışık ya da doğuştanlık, aklın saf etkinliği olarak karşımıza çıkar ve dışsal varoluşun etkisi altında olmaksızın işlevini sürdürür. Zihnin ya da kavramın doğasını anlamak bütün felsefi bilginin biricik gerçek sorunudur. Bu açıdan bunu çözüme kavuşturma isteği, gerçekliğin bilgisinin ne yolla olduğu üzerine birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Rasyonel felsefenin bu sorun karşısında takındığı tavır, Descartes'ın arı zihin anlayışı ve doğal aklın yalınlığı üzerinden bilginin ve de gerçekliğin izini sürmek olmuştur. Düşünceyi en son temellerinde araştırmaya çalışan Descartes, sözcükleri birer araç olarak kullanır. Onun ana hedefi, mantıksalın doğasını kavramak (concupio) ve gerçekliğin özüne (essentia) ulaşmaktır. Sözlerin asıl yeri olarak zihnin gösterilmesi, insanî olmanın ön koşullarından biri olarak, düşünme eyleminin dil ile ifade edildiğini bize anlatır.

Kaynaklar

- Altuner, İ. (2013). Kartezyen Düalizm ve Ruhun Kavramsal Değişimi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 55-67.
- Arnauld, A. & Nicole, P. (2003). *Logic or the Art of Thinking*. (Trans. J. V. Buroker). Cambridge: Cambridge University Press.
- Çevik, M. (2017). Will It Be Possible for Artificial Intelligence Robots to Acquire Free Will and Believe in God? *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 7 (2), 75-87.
- Descartes, R. (1897-1913). *Oeuvres de Descartes*. (Publ. C. Adam & P. Tannery). 12 vols. Paris: Léopold Cerf.
- Descartes, R. (1954). *The Geometry of René Descartes*. (Trans. D. E. Smith & M. L. Latham). New York: Dover Publications.
- Descartes, R. (1955). *The Philosophical Works of Descartes*. (Trans. E. S. Haldane & G. R. T. Ross). 2 vols. New York: Dover Publications.
- Descartes, R. (1958). *Philosophical Writings*. (Trans. N. K. Smith). New York: The Modern Library.

- Descartes, R. (1971). *Philosophical Writings*. (Trans. E. Anscombe & P. T. Geach). New Jersey: Prentice Hall.
- Descartes, R. (1999). *The Philosophical Writings of Descartes*. (Trans. J. Cottingham, R. Stoothoff & D. Murdoch). 2 vols. Cambridge: Cambridge University Press.
- Descartes, R. (1999). *The Philosophical Writings of Descartes: The Correspondence*. (Trans. J. Cottingham, R. Stoothoff, D. Murdoch & A. Kenny). Cambridge: Cambridge University Press.
- Descartes, R. (2000). *Philosophical Essays and Correspondence*. (Trans. R. Ariew). Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Lacombe, O. (1943). *Descartes*. (Çev. M. Karasan). Ankara: AÜDTCF Yayınları.

Öz: Platon'daki zihin-idea ilişkisi ile Aristoteles'in ruh kuramındaki form-madde karşıtlığı ya da energie ve entelechia ayrımından sonra felsefede zihin konusundaki ilk ciddi kuram Descartes tarafından geliştirilmiştir. Descartes zihni bedenden ayrı bir töz olarak ele almış ve bütün gerçek bilgilerin kaynağının zihnin dolaysız algısıyla ortaya çıkan kavramlarla oluşturulabileceğini söylemiştir. Bunun sonucunda ise bedeni bir makine olarak görmek zorunda kalmış ve sonrasında bu görüşü makinedeki hayalet metaforu ile eleştirilmiştir. Bu yazıda Descartes'ın zihin kavramına verdiği anlama ve zihnin yönemsel işleyişi konusundaki görüşlerine değinmeye çalışacağız. Göstereceğimiz üzere, Descartes zihin konusunda dogmatik bir anlayışa sahiptir. Onu bu anlayışa sevk eden şey Tanrının insan zihnine yerleştirdiği doğuştan idelerin, insan bilgisinin en sağlam temellerini oluşturan biricik gerçeklikler olduğu görüşüdür. Bilgiye ulaşmak için bu ilkelerin dolaysız elde edilmesi, yani açık ve seçik olması gereklidir ve bu da sezgi ve tündengelim yoluyla elde edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Zihin, yöntem, kavram, tanım, doğuştan ilkeler, sezgi, tündengelim.

^[1] Bu makale, yazarın Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

